

Nya fynd av miniatyryxor

av Rune Edberg

För tio år sedan var sammanlagt nio miniatyryxor av brons kända från Sigtuna. Vid undersökningarna 2006 i Humlegården 3 framkom ytterligare tre. Dessutom gjordes ett fynd vid undersökningarna 1999 i Professorn 1 och slutligen har ett äldre tidigare oredovisat fynd nu kunnat fogats till listan. Den omfattar nu således 14 miniatyryxor, ibland betecknade som yxamuletter eller krigaramuletter.

Sigtuna är den största fyndplatsen överhuvudtaget för dessa sällsynta föremål, som anses ha sitt ursprung i de fornryska furstendömena, också kallade Rusriket eller Kievriket.

Jag beskriver här kortfattat forskningsläget kring fyndtypen, redovisar föremålen och en del jämförelseobjekt samt nämner något om tolkningsfrågorna. Bifogat finns också en katalog över alla Sigtunafynd. Uppgifter om fyndomständigheterna har granskats och kompletterats av Sten Tesch och Anders Wikström.

Två huvudtyper

Den ryske arkeologen N. A. Makarov publicerade 1992 en sammanställning som är grundläggande för modern forskning om denna föremålstyp. Makarovs material omfattade 62 exemplar. Av dessa var 53 påträffade inom gränserna för dagens Ryssland, Ukraina och Vitryssland. Nio var från andra länder. Sverige var representerat med endast två exemplar eftersom Makarov inte kände till Sigtunayxorna. Övriga fyndländer var Danmark, Finland, Estland, Lettland och Polen (Makarov 1992).

Makarov delade upp sitt material i två huvudtyper vilka han menade täckte så gott som alla kända exemplar.

Typ 1 var den största gruppen med 39 exemplar. Yxor av denna typ ser ut som små skäggyxor. De är 40 till 55 mm breda med en egg mellan 28 och 40 mm. Holkarna har flikar baktill, så kallat hjälmtak, och halsen mellan holken och bladet är ofta dekorerad med skåror vilka bildar valkar eller vulster i relief. Bladets översida är svagt konkav medan främre delen av bladet, med eggen, är kraftigt nerdragen till ett skägg och undersidan markerat konkav. Bladet kan ha ett hål i centrum och är ibland försett med sporre. Ornamentiken varierar: bårder med dubbla linjer, sicksbårdar med fördjupningar i triangelspetsarna och punktcirkladekor hör till det som ofta förekommer.

Typ 2, som representerades av 18 exemplar, är en symmetrisk yxa med svängd egg lik en bred stridsyxa. Storleken är i princip densamma som för typ 1. Bladet har ofta mitthål och två sporrar och är försett med bårddekor. Holken har ofta hjälmtak och halsen skåror, och detta parti av yxan är snarlikt motsvarande utformning av den första typens yxor.

Makarov lade fram en kronologisk ram för föremålstypen. Huvuddelen av amuletterna av typ 1 återfinns i 1000-talet, även om vissa exemplar hör till 1100-talet. Dekorerna med bårder och dekorerna med punktcirklar existerar samtidigt. Bårdmönstret tycks dock falla ur bruk vid sekelskiftet 1100, medan punktcirkelmönstren fortsätter att användas under 1100-talet. De breddade yxamuletterna, typ 2, tillhör ungefär samma tid: från 1000-talets början till 1100-talets början.

Första bredyxan

I en uppsats i Fornvännen 1999 publicerade jag de nio Sigtunafynd som var kända vid den tidpunkten och kunde därmed komplettera Makarovs översikt (Edberg 1999; för en utförligare forskningsbakgrund och diskussion hänvisar jag till detta arbete.)

Av de Sigtunafynd som är tillräckligt kompletta för att kunna bedömas tillhör de flesta typ 1. Det gäller

de tidigare publicerade yxorna A, B, C, F, G, H, I och nyfynden K och L (se katalogen).

Nyfyndet J är av en starkt avvikande typ. Yxan N är det första fyndet av Makarovs typ 2 i Sigtuna.

Det enda nyfynd utanför Sigtuna som jag noterat, sedan jag skrev min uppsats 1999, är tre yxamuletter som påträffats utan daterande kontext på orten Grodek i sydöstligaste Polen (Panasiewicz & Woloszyn 2002). Bland de polska fynden var ett fragment av en yxa av Makarovs typ 2 och de polska forskarna kommenterade i sin jämförande diskussion speciellt att denna typ helt saknas på skandinaviskt område, något som för övrigt också Makarov själv observerat. Så är det alltså inte längre!

Säkert finns det ytterligare miniatyryxor som vore värda att tas med i en ny sammanställning. Exempelvis har Jämtlands läns museum i sina samlingar ett fynd från Hackås, inv. nr. 16647, (enl. brev till mig från O. Hemmendorff 10/2 2000) och norska och insulära fynd har behandlats i äldre litteratur (Schetelig 1911). Den nyss nämnda uppsatsen av Panasiewicz & Woloszyn innehåller också uppgifter utöver dem som Makarov förfogade över. Jag har inte haft någon möjlighet att denna gång gå vidare i det komparativa spåret.

I uppsatsen 1999 noterade jag att dateringen av Sigtunaföremålen i det stora hela anslöt till Makarovs kronologi. Ett undantag var yxan B, för övrigt den mest utsökt arbetade bland Sigtunayxorna, med en dekor av ett slag som Makarov anser går ur bruk omkring år 1100. Fyndet är stratigrafiskt daterat till 1175-1200 vilket möjligen låter sig förklaras med att yxamulletten var en minnessak då den hamnade i kulturlagret. Samma förhållande föreslog jag också kunde gälla för många av de andra yxamuletterna.

Makarov skrev att yxamuletternas tätaste förekomst är vid mellersta Dnjepr, i Ilmenområdet och mellan Volga och Oka, dvs i den mest utvecklade och tätast befolkade delen av Rusriket. Han noterade också att de flesta yxamuletterna har påträffats i städer, befästa

orter och gränsbefästningar och endast mycket få på ren landsbygd. Bland annat på grund av detta ville han se han en koppling mellan föremålen och furstarnas hirder (ryska: druzjina) och han tänkte sig att de är krigaramuletter som ceremoniellt gavs åt unga pojkar som stod på tillväxt för att enrolleras. Amuletterna skulle kunna ses som ett uttryck för en yrkeskrigarideologi som utvecklades under 1000-talet.

Han påvisade också att miniatyryxornas stil och ornamentik efterliknar silverinläggningar och annan utstyrsel på tidens fullstora praktyxor.

Legosoldater?

De yxamuletter som påträffats bortom gränserna för Rusriket såg Makarov som spår av ryska militära aktiviteter och tributuppbörd.

Koncentrationen av ett stort antal yxamuletter i Sigtuna tycks inte passa i denna förklaringsmodell. Från skriftliga källor är det väl känt att stora mängder skandinaver under 1000-talet tjänstgjorde hos de ryska furstarna. I min uppsats i Fornvännen föreslog jag därför att den sannolikaste förklaringen till förekomsten av yxamuletterna i Sigtuna är att de hemförts av svenskar som återvänt från tjänst som hirdmän eller legokrigare i Rus.

Mats Roslund har i sina omfattande undersökningar av Sigtunas baltiska kulturförbindelser också berört frågan om miniatyryxorna. Han ser dem som spår efter östslaviska besökare med hög status: "...som insignier för maktutövande personer, bojarer eller män från Novgorodprinsens druzjina bars de väl synliga. Att de tillhört män från Rus är mer sannolikt än att skandinaver burit dem i bältet." (Roslund 2001:245).

Även om tolkningarna således är ganska flytande så är fynden givetvis rent allmänt ett av många arkeologiska belägg för att förbindelserna med Rusriket under Sigtunas äldsta tid var livliga.

Men på frågan om varför dessa säregna föremål i sådant anmärkningsvärt antal trampats ner i Sigtunas

kulturlager finns ännu inget bra svar. Fyndplatserna ligger för övrigt alla inom en cirkel vars radie är ca 150 m.

Rune Edberg

RE 22/2 2008

Referenser

Edberg, R. 1999. Krigaramuletter från Rus i Sigtunas svarta jord. Fornvännen 94.

Makarov, N.A. 1992. Drevnjorusskie amulety-toporiki. Rossijskaja Archeologia 2/1992.

Panasiewicz, W. & Woloszyn, M. 2002. Staroruskie miniaturowe toporki z Grodka, pow. Hrubieszow. Archeologia Polski t. XLVII.

Roslund, M. 2001. Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. Lund

Schetelig, H. 1911. En miniatyrøks av bronse fra vikingetiden. Bergens Museums aarbok 1911 nr 13.

Yxamuletter från Sigtuna, katalog

Tidigare publicerade yxamuletter enligt Fornvännen 94 (1999), med littera A-I.

A. Trädgårdsmästaren 9-10. (Fnr 22166). Br. 50 mm H. 34 mm. Komplet, limmad vid konserveringen. **Blad:** oregelbundna punsmärken. Mitthål. Sporre. **Hals:** 3 skåror/2 vulster (end. ena sidan). **Holk:** övre fläns saknas. Br. 13 mm. Odekorerad. Rest av träskäft. Påträffad i kulturlager. R:C11:4b. Stratigrafisk datering: Fas 5. 1075-1100.

B. Trädgårdsmästaren 9-10. (Fnr 13680). Br. 55 mm H. 40 mm. Komplet, böjt blad. **Blad:** dubbelbård, sicksackbård, punktcirklar. Mitthål. Sporre. **Hals:** 3 skåror/2 vulster, endast ena sidan. **Holk:** Br. 24 mm H. 25 mm. Punktcirkeldekor. Påträffad i kulturlager. Stratigrafisk datering: Fas 8. 1175-1200.

C. Trädgårdsmästaren 9-10. (Fnr 27160). Br. 40 mm H. 31 mm. Komplet. **Blad:** oregelbundna punktcirklar. Ev. mitthål. Sporre. **Hals:** 2 skåror/vulst. **Holk:** Br. 13 mm. H. 19 mm. Påträffad i kulturlager. Stratigrafisk datering: Fas 4. 1050-1075.

D. Humlegården 12. (Fjärrvärmegrävningen, fnr 15). Endast holk och del av hals. **Hals:** två skåror/bullig vulst. **Holk:** Br. 12 mm H. 18 mm. Odekorerad. Påträffad i kulturlager. Schakt J, st. 2B, 10-15 m. Stratigrafisk datering: 1100-tal.

E. Humlegården 12. (Fjärrvärmegrävningen, fnr 16). Endast holk och del av hals. **Hals:** vulst. Punktcirkel. **Holk:** Br. 9,5 mm H. 19 mm. Odekorerad. Påträffad i kulturlager. Anl. 56, 20-22 m (anteckn. om schakt saknas). Stratigrafisk datering: 1100-1150.

F. Urmakaren 1. (Fnr 7187). H. 32 mm. Endast blad. **Blad:** punktcirklar. Mitthål. Sporre delvis avbruten. Påträffad i kulturlager. Stratigrafisk datering: 1100-tal.

G. Professorn 4. (Fnr 5245). Br. 31 mm. H. 51 mm. Komplet. **Blad:** bård, punktcirklar och punsmärken. Ev. mitthål. Sporre delvis avbruten. **Hals:** 3 skåror/2 vulster

på ena, 2 skåror/vulst på andra sidan. **Holk:** Br. 13 mm. H. 16 mm. Odekorerad.
Påträffad i lager som avsatts vid stranden. G2:4.
Stratigrafisk datering: 975-1125.

H. Professorn 4. (Fnr 5246). H. 33 mm. Endast blad. **Blad:** bård, punsmärken, punktcirklar, ev. mitthål. Sporre.
Påträffad i lager som avsatts vid stranden.
G3:5. Stratigrafisk datering: 975-1125.

I. Nicolai gränd. (Fjärrvärmegrävningen, fnr 4). Br. 53 mm. H 39 mm. Komplet. **Blad:** punsmärken, ev. mitthål. Sporre. **Hals:** obestämbar utformning. **Holk:** Br. 14 mm H. 20 mm. Odekorerad. Fastsittande skaftrester.
Påträffad i kulturlager.
Schakt B, st. 4.
Stratigrafisk datering: 1100-tal.

Yxamuletter från Humlegården 3, Sigtuna, med littera J-L:

J. Humlegården 3. (Fnr 1539). Br. 54 mm H. 45 mm V. 32 g. Komplet. **Blad:** utan dekor. **Hals:** skåra. **Holk:** H. 15 mm Br. 8 mm.
Påträffad i kulturlager.
SL 232. Passagelager. Grupp 7070. Fas 2b
Korsningen mellan passage och väg precis intill det södra diket i fas 3, osäkert fyndsammanhang.
Stratigrafisk datering ca 1030-ca 1050.

K. Humlegården 3. (Fnr 1598). Br. 52 mm H. 37 mm V. 17 g. **Blad:** sicksbård längs eggen. Punktcirklar? Sporre saknas. **Hals:** skåror / vulster. **Holk:** H. 14 mm Br. 13 mm.
Påträffad i kulturlager. SL 125. Dike. Grupp 7054. Fas 3.
Osäker kontext. Stratigrafisk datering: 1080-1300.

L. Humlegården 3. (Fnr 2048). Br. 40 mm Br. 22 mm V. 17 g. **Blad:** dubbelbårder, hål, sporre. **Hals:** 3 skåror/2 vulster. **Holk:** H. 16 Br. 10. En fläns av. Spår av förgyllning.
Påträffad i kulturlager.
SL 285. Dike (norr). Grupp 7055. Fas 3. Osäker kontext.
Stratigrafisk datering: 1080-1300

Övriga tidigare opublicerade yxamuletter från Sigtuna, med littera M-N:

M. Kv. Professorn 1 (Fnr 7286). Endast holk och del av hals. Br. 15 mm H. 20 mm. **Hals:** en vulst / två skåror. **Holk:** H. 20 mm Br. 12 mm. Konserverad tillsammans med fastsittande läderrester, ovisst om sambandet är ursprungligt.

Påträffad i kulturlager.
Lager 1369 i passage 2 (MK 33). Ruta F7.
Stratigrafisk datering: ej bestämd

N. Fjärrvärmegrävningen. (Utan fnr). Br. 58 mm H. 42 mm.
Komplett. **Blad:** sickacklinjer. **Hals:** skåra / vulst. **Holk:**
H. 30 Br. 12. En fläns något avbruten.
Lösfynd. Stratigrafisk datering: ej bestämd

Anm. Föremålen är uppenbarligen utförda i brons eller andra
kopparlegeringar men inga metallanalyser har utförts.
Med holkens bredd menas måttet tvärs yxbladet.
./.